

Herdenkingsmonument Rhijnauwen

Arie van der Gaag

Van 1942 tot 1945 werd het fort bij Rhijnauwen (gemeente Bunnik) door de Duitse bezetter gebruikt voor het fusilleren van een groot aantal Nederlandse en Belgische verzetsstrijders.

In afwachting van de voltrekking van het vonnis verbleven de gevangenen onder andere in de gevangenissen aan het Wolvenplein en in de Gansstraat in Utrecht. Een eenvoudige herdenkingsplaat links naast de ingang van de gevangenis aan de Gansstraat verwijst hiernaar.

De ter dood veroordeelden werden 's morgens in alle vroegte gewekt. Een gehandschoende Hauptman, gevolgd door twee officieren, trad de cellen binnen en deelde hen mee dat de gratieverzoeken waren verworpen. Zij kregen pen en papier voor een afscheidsbrief. Daarna reed om zes uur een kolonne met gevangenenwagens, manschappenwagens en een vrachtwagen met doodkisten naar de fusilladeplaats op het fortterrein. Geboeid werden ze naar de executiepalen geleid, kregen een zwarte blinddoek om en werden geëxecuteerd. Door een begrafenisondernemer werden de lijken gekist en afgevoerd naar een onbekende begraafplaats of crematorium. Tot dusver zijn 51 namen achterhaald (zie de lijst)¹, maar vermoed wordt dat enige honderden mannen zijn gefusilleerd. Het onderzoek naar de namen van de andere slachtoffers is nog gaande, maar wordt ernstig bemoeilijkt doordat het archief van de begrafenisondernemer na de oorlog verloren is gegaan².

Begin van het verzet

Kort na de capitulatie van Nederland en België werd Arthur Renkin leider van de Luikse kern van de Belgische verzetsgroep Luc. Deze verzetsgroep was genoemd naar de zoon van Georges Leclercq, een functionaris van het ministerie van justitie te Brussel. Nadat zijn zoon Lucien in november 1940 gesneuveld was, zwoor Georges Leclercq wraak te zullen nemen. De verzetsgroep formeerde een ontsnappingslijn die via

Frankrijk (Limoux) naar Spanje liep³. Daarnaast bood deze ondergrondse organisatie hulp aan ontsnapte krijgsgevangenen en hield zich bezig met spionage en sabotage. Na samenvoeging met de verzetsgroep van Alphons Smeets⁴ werd het kasteel van Raphaël graaf de Liederkerke de Pailhe⁵ in Eijsden de uitvalbasis van de zogeheten Renkinroute. Deze liep van Eijsden via Luik naar Heer-Agimont en vandaar naar Bern en Bordeaux. Honderden krijgsgevangenen en geallieerde piloten kregen de kans deze ontsnappingsroute te volgen.

In 1941 kwam Nic Erkens⁶ uit Maastricht de gelederen versterken. Erkens was bezig met de vorming van een verzetsbataljon, toen in bloembollenloodsen in Hillegom de daarvoor bestemde uniformen en levensmiddelen werden ontdekt. De verantwoordelijke leiders werden terechtgesteld. Bij het uitstippelen van een ontsnappingsroute voor de achtervolgde verzetsgroep, kwam Nic Erkens in contact met Arthur Renkin die hem spontaan hulp bood. In het begin van 1942 kreeg deze verzetscoalitie er nog een partner bij: de Belgische spionage-groep Clarence. Besloten werd nauw te gaan samenwerken om onder andere het spionagenet van Jules Göffin⁷ in Nederland uit te bouwen.

Contra-spionage

Aan de kant van de bezetter zat men echter ook niet stil. In juli 1942 kwam de marine-contraspionagedienst van Wilhelmshaven de verzetscoalitie op het spoor. Vertrouwensmannen van deze dienst, zich voordoend als geallieerde piloten, penetreerden in de organisatie en wisten het vertrouwen van de leiders te winnen. De deknaam van het sinistere spel dat de Duitse contraspionage opzette was het Hannibalspel⁸. Hannibal was de schertsnaam van Oberleutnant Ulrich Schwartz uit Bremen. Hij was één van de marine-officieren die de rapporten van de Vertrouwensmannen (V-männer) evalueerde. Als hij dronken was, dwcepte hij tot vervelens toe met de Car-

thaagse veldheer Hannibal, die met olifanten de Alpen was overgetrokken. Marine-officieren en hun 'madelieven' noemden hem daarom spottend Hannibal en het spel dat hij regisseerde het Hannibalspiel. Het spel eindigde in de herfst van 1942 met de arrestatie van 80 verzetsmensen. Hiervan werden er elf op 9 oktober 1943 op het fort bij Rijnauwen gefusilleerd.

Herdenkingsmonument in verwaarloosde toestand (Collectie auteur, foto uit 1972)

Monument

Op 9 oktober 1946 onthulden Elisabeth gravin de Liederkerke de Pailhe-de Lichtervelde en Bertha Erkens-Hustinx binnen de wallen van het fort bij Rijnauwen een monument op de plek, waar hun echtgenoten drie jaar tevoren voor een Duits vuurpeloton waren gevallen.

Ruim 22 jaar later, op 23 februari 1969, werd bij het monument door familie en genodigden een gedenksteen onthuld voor de gefusilleerde verzetsman C.C. Dutilh⁹.

Vanaf 1952 was de heer B.A. Verrips, werkzaam bij het Ministerie van Defensie in de Kromhoutkazerne belast met het verlenen van vergunningen voor het gebruik en/of het betreden van Rijksterreinen. Als mensen een gedenksteen wilden plaatsen moesten zij die zelf onderhouden. Daar kwam echter niet veel van terecht, omdat de nabestaanden meestal elders woonden. In de jaren 1950-1980 zag het monument er eenvoudig uit. Het was gemarkeerd door enkele houten paaltjes en er was een vee-afrastering.

In 1970 werd het fort buiten gebruik gesteld. Verrips bleef zorgen voor het noodzakelijke

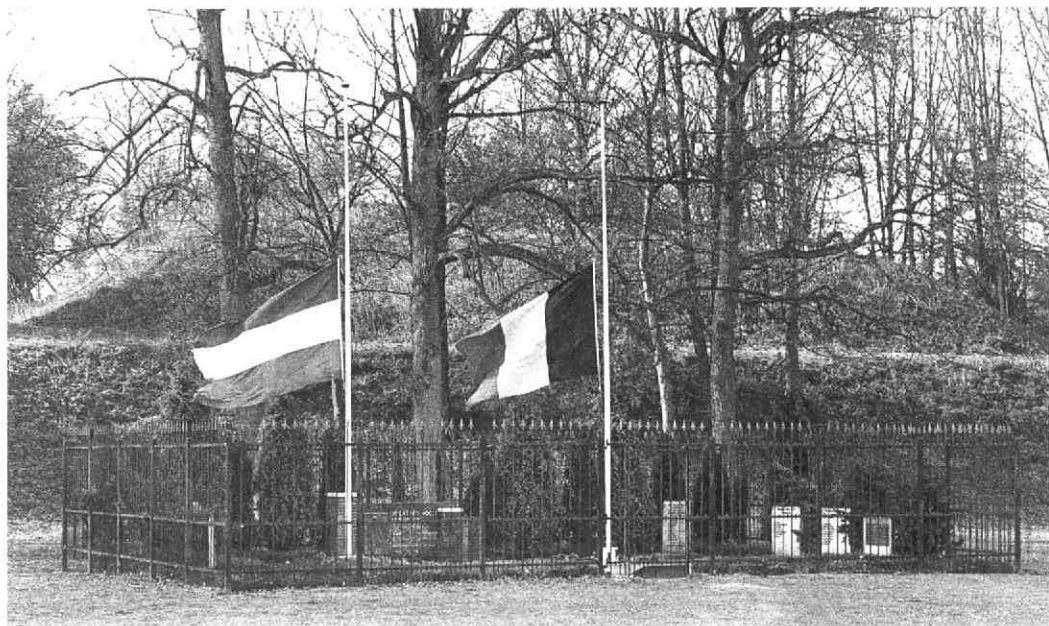
onderhoud van het monument. Toen hem dat in 1979 teveel werd nam hij contact op met de Rotary-club Bunnik. Leden hiervan, onder anderen de heren Oost, De Langen en Stuij, zorgden nadien samen voor het onderhoud. In 1980 werd door verschillende organisaties uit het oud-verzet met steun van de Rotary-club, het monument gerestaureerd en verfraaid met een smeedijzeren hekwerk afkomstig van de Van Seypestein-kazerne te Utrecht. De heer J.A.den Ouden, technicus bij de Utrechtse Kromhoutkazerne, heeft dit hek in de werkplaats van de kazerne opgeknapt.

Op 4 mei 1980 werd onder grote belangstelling van nabestaanden en familieleden van gefusilleerde Nederlandse en Belgische verzetsstrijders een stijlvolle herdenking gehouden.

Stichting

Om dreigend verval van het monument te voorkomen werd op 12 februari 1981, op initiatief van B.A. Verrips, B.J. Dutilh (als vertegenwoordiger van de nabestaanden), organisaties van het voormalig verzet en met steun van de plaatselijke Rotary, de Stichting Herdenkingsmonument Rijnauwen opgericht. Naast het organiseren van de herdenkingen heeft ze zich ook tot taak gesteld het navorsen van namen en gegevens van de op het fort gefusilleerde verzetsstrijders. Zo kon voor de herdenking in 1982 een drietal gedenkstenen worden geplaatst met 22 inmiddels achterhaalde namen. Eveneens werd tegenover het monument, op initiatief van Den Ouden, een klok geplaatst. De klok, afkomstig van de in 1984 gesloopte Utrechtse Lucaskerk, werd geschonken door een oud-Bunniker die anoniem wenst te blijven.

Vanaf 4 mei 1985 wordt er jaarlijks een officiële dodenherdenking gehouden. Om 19.30 uur start, onder klokgelui, een stille tocht vanaf jeugdherberg Rijnauwen naar het monument. De voorzitter van de Stichting Herdenkingsmonument Rijnauwen spreekt een welkomstwoord en aansluitend houdt de burgemeester van de gemeente Bunnik een korte toespraak. Na het dodenappèl en twee minuten stilte worden kransen gelegd bij het monument en tijdens het defilé kunnen er bloemen gelegd worden bij de gedenkstenen.

Monument met gedenkstenen en 51 namen van slachtoffers (foto auteur 1994)

Luidklok (foto auteur 1994)

Muziekvereniging Constantia uit Werkhoven zorgt traditiegetrouw voor een passende muzikale omlijsting, waarbij ondermeer het Nederlandse en het Belgische volkslied worden gespeeld. Na afloop van de plechtig-

heid is er voor de genodigden een informeel samenzijn. Voor nabestaanden is het forterrein van 15.00 tot 18.00 uur opengesteld.

Oud-Natzweilers

Sinds 1989 komen, jaarlijks op 15 oktober, oud-Natzweilers en nabestaanden naar het fort bij Rijnauwen voor het bijwonen van een plechtige herdenking.

Het concentratiekamp Natzweiler was één van de meest gevreesde kampen. Daar werden zogeheten 'Nacht und Nebel' gevangenen geconcentreerd, verzetsmensen uit West-Europa, die niet voor onmiddellijke executie in aanmerking kwamen, maar wel voorgoed moesten verdwijnen¹⁰. De overlevingskansen waren in dit kamp dan ook laag. Het kamp lag in de Vogezes, ten zuidwesten van Straatsburg. Het werd gebouwd in juni 1941 en bood plaats aan ruim duizend gevangenen, waaronder Fransen, Luxemburgers, Belgen, Nederlanders en Noren. Er hebben, voorzover dat te achterhalen is, in totaal ruim tweeduizend Nederlanders gevangen gezeten, waarvan er circa vijfhonderd in 1945 zijn teruggekeerd. In 1993 waren er nog ongeveer zeventig van dit aantal in leven. Van hen is onge-

veer driekwart invalide en/of psychisch beschadigd. Al direct na de bevrijding werd op initiatief van enkele teruggekeerde oud-gevangenen van Natzweiler een reünie georganiseerd, waarmee een traditie werd gestart die tot op heden heeft standgehouden. Het bestuur van de Stichting Vriendenkring van Oud-Natzweilers heeft jarenlang uitgezien naar een locatie waar zij op gepaste wijze jaarlijks hun om het leven gekomen verzetsstrijders konden eren. De Stichting Herdenkingsmonument Rhijnauwen biedt hun thans die mogelijkheid.

Ter gelegenheid van de herdenking '50 jaar bevrijding' vindt in mei in het gemeentehuis te Bunnik een tentoonstelling plaats, waarbij ook het herdenkingsmonument Rhijnauwen aandacht zal krijgen.

S.A. van der Gaag is bestuurslid van de Stichting Herdenkingsmonument Rhijnauwen en één van de vrijwilligers die rondleidingen houdt op het fort bij Rhijnauwen. Van zijn hand verscheen Fort bij Rhijnauwen. Middelpunt van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Bunnik, 1990.

Noten*

1. Archief Stichting Herdenkingsmonument Rhijnauwen, Bunnik.
2. Zie het artikel van R. van Olderen, 4.
3. J. van Lieshout, *Het Hannibalspiel*, Bussum, 1980, 110.
4. Alphons Smeets werd op 14 juli 1887 geboren als zoon van de burgemeester van Slenaken. Hij verdiende de kost als fruitcommissionair en vestigde zich na een kort verblijf in Rotterdam in Eijsden. Daar maakte hij, eerst als muzikant en later als bestuurslid, deel uit van de harmonie Sainte Cécile. Het was bij dit muzikale gezelschap dat hij in contact kwam met Arthur Renkin, de dirigent en latere verzetsstrijder. Zie Van Lieshout, 95, 98, 101 en 110.
5. Raphaël de Liederkerke de Pailhe was een telg uit een grafelijk geslacht dat oorspronkelijk uit Vlaanderen stamde. Tijdens de oorlog raakte hij betrokken bij het verzet. Het kasteel te Eijsden diende onder meer als onderduikadres. Van Lieshout, 27.
6. Over hem zie L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. 's Gravenhage 1969-1988 (13 delen), deel 4-652; 5-205, 757, 842; 7-910 en 9-829. Nicolaas Erkens was reserve-luitenant en ruim twee jaar werkzaam in het verzet; zijn verzetsgroep werd in oktober 1942 opgerold.
7. Jules Goffin was een arts die reeds tijdens de eerste wereldoorlog spionage-activiteiten ontplooid had. Van Lieshout, 7.

8. Van Lieshout, 8.

9. De Jong, deel 5-890; 6-135, 139, 141, 146, 147, 159, 206, 212, 214; 7-850, 851, 878, 879; 9-862, 908, 975, 1010, 1029. Mr C.C. Dutilh werd op 10 maart 1943 in Leiden gearresteerd. Hij en zijn verzetsgroep (later de groep 'Kees' genoemd) wisten belangrijke spionagegevens naar Londen te krijgen.

10. D. Bamberg, *Dossier NN Nacht und Nebel*, Weesp, 1985.

* De noten 2, 3, 4, 5, 6, 7, en 9 zijn door de redactie toegevoegd.

Lijst van gefusilleerden op het fort Rhijnauwen

Achter de namen is, indien bekend, hun plaats van herkomst en de executiedatum vermeld.

* = lid van de verzetsorganisatie 'Oranje wacht'.

+ = lid van de verzetsorganisatie 'Erkens'.

J. Adriaanse Cappel

A.C. Ardon.

E. van den Berg*
Hengelo (09-07-1942)

H. van Bezooijen
Everdingen (31-03-1945)

H.P. de Bie
Gorinchem (10-08-1944)

H. Blijdenstein
(10-12-1943)

J.H.J. Boerrigter*
Djakakarta (09-07-1942)

G.J. van den Boogerd
Brielle (25-07-1944)

W.A. Breukelman+
Den Haag (10-03-1944)

P.J.A. Clavareau
Deventer (datum onbekend)

J. Cornelisse+
Tholen (09-10-1943)

M.J.M. Deremaux
Eindhoven (26-10-1942)

- J. Dons*
Utrecht (09-07-1942)
- A.H.L. Dresen*
Luik (05-01-1944)
- F.H.A. Druif
Amsterdam (26-10-1942)
- C.C. Dutilh
Rotterdam (24-02-1944)
- N.E. Erkens+
Maastricht (09-10-1943)
- Th. Froom
Hengelo (datum onbekend)
- H.J.M. van Genuchten
Eindhoven (22-09-1943)
- J.G.H.J. Goffin+
Laville les Bois
(09-10-1943)
- J. Groothuis
Hengelo (24-09-1943)
- F. Heinekamp*
Arnhem (09-07-1942)
- V.J.M. van Hesteren
Tiel (10-12-1943)
- P.F.A. Hoefsloot*
Arnhem (09-07-1942)
- P.M.A. Huurman
Velp (18-05-1943)
- E.D. (Nic) Erkens
Rotterdam (onbekend)
- B.E.L. Immerzeel
Rotterdam (21-11-1942)
- pater Hugo Jacobs+
Antwerpen (09-10-1943)
- M.H.H. König
Den Haag (onbekend)
- G.J. Leegwater
Amsterdam (10-12-1943)
- Raphaël graaf de
Liederkerke de Pailhe+
Brussel (09-10-1943)
- M.A. Lelivelt
Lichtenvoorde (25-07-1944)
- H.M.E.P. Maertens*
Rotterdam (09-07-1942)
- pater Stephanus Möhren+
Bergen op Zoom (09-10-1943)
- B.F. Nieuwenhuis
Hengelo (22-09-1943)
- W.Th. Pahud de Mortagnes
Heemstede (18-05-1943)
- L.J. Peters
Den Haag (datum onbekend)
- Ch.O. van der Plas
- G.H. van der Ploeg*
Vlissingen (09-07-1942)
- E.E. van Raalte
Rotterdam (18-05-1943)
- Jhr. W.G. Roëll
(29-08-1942)
- G. de Ruiten
Rheden (22-09-1943)
- A.F. Slot
Lichtenvoorde (25-07-1944)
- C.H.A. Smeets+
Noorbeek (09-10-1943)
- M.H.A. Smeets+
Maashees (09-10-1943)
- A.G. Smit
Alblasserdam (18-05-1943)
- N.A. Stempels+
(09-10-1943)
- L.L. Twijnstra*
Huizum (09-07-1942)
- J. van Veenendaal
Velp (10-12-1943)
- P.W.G. van de Weyer*
Utrecht (09-07-1942)
- E. Zweers
Hengelo (datum onbekend)

Op zes gedenkstenen, en het in 1946 geplaatste monument 'Opdat wij nooit vergeten', zijn 51 namen van gefusilleerde verzetsstrijders vermeld. Eén steen is geplaatst voor de onbekende verzetsstrijder.